

Böyük alimin xatirəsinə
Rauf Maqomedoviç Munçayev
(1928-2021)

2021-ci il iyulun 4-də Moskvada yaşayan həmyerlimiz, dünya şöhrətli arxeoloq Rauf Maqomedoviç Munçayev ömrünün 93-cü ilində vəfat etmişdir. Böyük alimin ölümü Rusiya, Azərbaycan və beynəlxalq elm üçün çox ağır itkidir. Mesopotamiyanın və Qafqazın qədim mədəniyyətlərinin görkəmli tədqiqatçısı olmuş Rauf Munçayev zəngin elmi fəaliyyəti və nəsillərə nümunə olacaq həyat yolu ilə yaddaşlarda qalmışdır.

Yaxın Şərqi və Avropa mədəniyyətlərinin qovşağında yerləşən Qafqaz insanlığı tarixinin bütün mərhələlərinə aid abidələrlə zəngindir. Bunlar Daş dövrünə aid ibtidai insan düşərgələri, erkən əkinçilik mədəniyyətləri və Tunc dövrlərinə aid yaşayış məskənləri və kurqanlar, Antik və Orta əsrlərə aid şəhərlər və s. tip abidələrdir. Qafqaz abidələrinin arxeoloji tədqiqinə hələ XIX

əsrdə başlanmışdır. Bütün bu uzun tədqiqat tarixində ən layiqli yerlərdən birini tutan və ən böyük elmi kəşflərə imza atan alimlərdən biri də dünya şöhrətli arxeoloq, həmyerlimiz, Rusiya Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, professor Rauf Munçayev olmuşdur.

Rauf Munçayev 1928-ci il sentyabr ayının 23-də Azərbaycanın ən gözəl guşələrindən biri olan Zaqatala şəhərində anadan olmuşdur. Onun uşaqlıq və yeniyetməlik illəri bu şəhərdə keçmişdir. Rauf Munçayev Zaqatalada rus məktəbində orta təhsil almış və artıq orta təhsilin son illərində, gənc yaşlarında rayonun ictimai işlərində çalışmışdır. Zaqatala mühiti, xüsusilə də ikinci dünya müharibəsinin ağır illəri Rauf Munçayevin bir insan kimi şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. O, xüsusilə də son illər Bakıya hər gəlişində Azərbaycanda yaşadığı uşaqlıq və gənclik illərinin acılı-şirinli xatirələrindən geniş söhbət açır, atasının Zaqatala şəhər qəbiristanlığındakı məzarını ziyarət edirdi. Rauf Munçayevi bu səfərlərində özünün yetirməsi, tanınmış arxeoloq, t.e.d. Şahmərdan Əmirov, hələ aspirantura illərindən yaxın dostluq etdiyi akademik Teymur Bünyadov və bu sətirlərin müəllifi müşayiət etmişlər. 2012-ci ildə Zaqatalaya növbəti səfər zamanı Rauf Munçayev gözlənilmədən uşaqlıq və yeniyetməlik illərini yaşadığı evin qapısını döymüşdür. Həmin evin indiki sahibi olan ailə ağ saçlı bu böyük alimi və onu müşayiət edənləri çox yüksək qonaqpərvərliklə qarşılamış və bu mənəzildə ona uzaq illərin xatirələrini bir daha yaşamağa yardımçı olmuşdur.

1945-ci ildə orta məktəbi bitirdikdən sonra Rauf Munçayev Dağıstan dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix fakültəsinə daxil olmuş və 1949-cu ildə ali təhsili uğurla başa çatdırmışdır. 1949-1953-cü illərdə Moskvada SSRİ EA Maddi Mədəniyyət İnstitutunun aspiranturasında arxeologiya ixtisası üzrə təhsil almışdır. 1953-cü ildə “Dağıstanın tarixində mis və tunc dövrü (e.ə. III-II minilliklər)” mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək tarix elmləri namizədi elmi dərəcəsinə almışdır. Sonra bir neçə il Dağıstan ərazisində arxeoloji qazıntılar aparmış, bir sıra abidələr, o cümlədən Qafqaz arxeologiyasında mühüm elmi əhəmiyyətə malik abidələrdən biri olan “Çox” yaşayış yerini aşkar etmişdir. 1955-ci ildən ömrünün sonuna qədər REA Arxeologiya İnstitutunda işləmişdir.

R.Munçayevin uzun illər ərzində elmi fəaliyyətinin, çöl tədqiqatlarının əsas hissəsini Dağıstan, Şimali Osetiya, Çeçenistan, İnquşetiya, Qaraçay-Çərkəz, Stavropol və Şimali Qafqazın digər ərazilərində e.ə. IV-III minilliklərə aid arxeoloji abidələrin öyrənilməsi təşkil etmişdir. Məhz R.Munçayevin

arxeoloji qazıntılarla tədqiqatları nəticəsində Bamut kurqanları, Serjenyurt yaşayış yeri və məzarlığı, Ust-Cequta kurqanları, Vəlikənd kompleksi, Luqovo yaşayış məskəni və s. bu kimi abidələr elmdə Şimali və Şərqi Qafqazın göstərilən minilliklərə aid qədim tarixini əks etdirən etalon abidələr kimi dəyərləndirilir.

1961-ci ildə R.Munçayevin “Şimali-şərqi Qafqazın ən qədim mədəniyyəti” adlı ilk monoqrafiyası nəşr olunmuşdur. Bu əsərdə qeyd edilən regionun xalkolit və ilk tunc dövrü abidələri geniş təhlil edilmiş, onların Yaxın Şərq abidələri ilə müqayisələri aparılmışdır. Növbəti on il müddətində R.Munçayev bu tədqiqatlarını bütün Qafqaz abidələri üzrə daha da genişləndirmiş, bununla əlaqədar olaraq dəfələrlə Dağıstana, Azərbaycana, Gürcüstana, Ermənistana, Böyük Britaniya və İraqa səfərlər etmiş, nəticədə Qafqazın qədim dövr arxeologiyası barədə zəngin elmi informasiya bazası yaratmışdır. Məhz bu gərgin elmi axtarışların nəticəsi olaraq R.Munçayev 1971-ci ildə “Qafqaz eneolit və ilk tunc dövründə” (Кавказ в эпоху энеолита и ранней бронзы) mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

1975-ci ildə R.Munçayev doktorluq dissertasiyasını son materialları əlavə etməklə “Qafqaz tunc dövrü ərəfəsində” (Кавказ на заре бронзового века) adlı çox sanballı bir kitab nəşr etdirmişdir. Bu monoqrafiya bu günə qədər bütövlükdə Qafqazın Neolit, Xalkolit və İlk Tunc dövrlərinə aid abidə-

lərinin qazıntılarının yekunlarının bir kitabda ümumiləşdirildiyi yeganə əsər olaraq qalmaqdadır. Bu kitab Qafqazın e.ə. VI-III minilliklər mədəniyyətlərinin tədqiqatları ilə məşğul olan qafqazşünas alimlərin ən çox müraciət etdikləri mühüm elmi informasiya mənbəyidir.

Əlbəttə, Rauf müəllimin elmi fəaliyyətinin əsasını e.ə. IV minilliyə aid Şimali Qafqazın Maykop mədəniyyəti və Yaxın Şərqi bu mədəniyyətlə bağlı arxeoloji komplekslərinin araşdırılması təşkil etmişdir. Abidələrinin ilk dəfə qazıntılarına hələ XIX əsrin sonlarından başlanmış Maykop mədəniyyəti görkəmli qafqazşünas arxeoloqlar A.A.İyessen və Y.İ.Krupnov tərəfindən XX əsrin 60-cı illərinə qədərki mövcud elmi informasiyalar əsasında araşdırılmışdır. Lakin bütövlükdə Avrasiya arxeologiyasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən, Rusiya alimləri ilə yanaşı Avropa alimlərinin də diqqət mərkəzində olan Maykop mədəniyyətinin yeri məhz R.Munçayevin arxeoloji qazıntıları, təhlilləri əsasında Qafqaz arxeologiyasında daha dəqiq müəyyənləşdirilmiş, bu mədəniyyətin Mesopotamiya mənşəli olması barədə məsələyə daha ətraflı aydınlıq gətirilmişdir.

Maykop mədəniyyətinin onilliklər ərzində tədqiq edilməsinə baxmayaraq onun kökləri olan ənənələrin Yaxın Şərqdən Şimali Qafqaza hansı istiqamətlərlə necə gedib çatdığı məsələsi Qafqaz arxeologiyasında həllini tapmamış mühüm elmi problem olaraq qalmaqda idi. XX əsrin 80-ci illərində görkəmli Azərbaycan arxeoloqu, R.Munçayevin yaxın dostu olmuş mərhum İdeal Nərimanov Qarabağda Leylatəpə adlı yaşayış məskənində apardığı qazıntılarla eyni adlı mədəniyyət kəşf etmiş oldu. Bu abidənin də arxeoloji materialları Maykop mədəniyyətində olduğu kimi Mesopotamiya ənənələri ilə tam səsləşirdi. Son 15 ildə Azərbaycanda – Ağstafa, Qəbələ, Ağdam, Cəlilabad və s. rayonlarda Leylatəpə mədəniyyətinə aid çoxsaylı abidələrin aşkar edilərək qazılması e.ə. V minilliyin sonu-IV minilliyin birinci yarısında Şimali Mesopotamiya-Şərqi Anadoludan Cənubi Qafqaza, xüsusilə də Azərbaycan ərazisinə kütləvi axınların – miqrasiyaların baş verdiyini və bunun nəticəsində indi elmdə Leylatəpə mədəniyyəti adlandırılan mədəniyyətin yaranmış olduğunu, onun daşıyıcılarının müəyyən qisminin Şimali Qafqaza köçməsi nəticəsində orada Maykop mədəniyyətinin təşəkkül tapdığını göstərmişdir. Məhz bu səbəbdən R.Munçayev Yaxın Şərq-Qafqaz mədəni ənənələrinin bağlılığı tarixinə dair son on ildəki tədqiqatlarında Leylatəpə mədəniyyəti problemlərini geniş təhlil etmişdir.

Məlumdur ki, Yaxın Şərq, o cümlədən indiki İraq və Suriya ərazilərindəki qədim mədəniyyətlər dünyanın ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri

hesab edilir. Məhz bu səbəbdən qədim Mesopotamiya mədəniyyətləri ABŞ və Avropa dövlətlərinin elmi maraq dairəsində olmuş, həmin ölkələrin alimləri hələ XIX əsrdən bu regionda tədqiqatlar aparmağa başlamışlar. Əlbəttə, bu qədim mədəniyyət ocağında digər qüdrətli dövlətlər kimi SSRİ-nin də elmi və bununla yanaşı siyasi maraqları da var idi. Mesopotamiyada çalışacaq ilk sovet arxeoloji ekspedisiyasına rəhbərlik də məhz bacarıqlı təşkilatçı, istedadlı alim R.Munçayevə həvalə edilmişdir. 60-cı illərdə R.Munçayev ardıcıl olaraq Əfqanıstan, Bolqarıstan, Hindistan və Monqolustanda arxeoloji qazıntılarda iştirak edirdi. O 1969-cu ildən 2010-cu ilədək Mesopotamiyada çalışan ilk Sovet-Rusiya arxeoloji ekspedisiyasının rəhbəri olmuşdur. Bu ekspedisiya 1985-ci ilə qədər İraqda, 1988-2010-cu illərdə isə Suriyadakı e.ə. VIII-III minilliklərə aid abidələrdə arxeoloji qazıntılar aparmışdır. Bu ekspedisiyanın tərkibində çalışmış tədqiqatçılar – N.Y.Merpert, N.O.Bader, V.A.Başilov, O.Q.Bolşakov, V.İ.Qulyayev və başqaları Sovet-Rusiya arxeologiya elminin görkəmli nümayəndələri olmuşlar. Qeyd etmək lazımdır ki, ekspedisiyanın rəhbəri R.Munçayevin söyləri nəticəsində onun Azərbaycandan olan yaxın dostu və həmkarı İdeal Nərimanov da bu ekspedisiyanın tərkibinə daxil edilmişdir. Məhz İraq ekspedisiyasındakı 70-ci illərdəki təcrübəsi İ.Nərimanova 80-ci illərin əvvəllərində Qarabağda, Ağdam rayonundakı Xalkolit dövrünə aid Leylatəpə yaşayış yerini aşkar edərək qazdığı zaman tərəddüd etmədən bu abidənin Mesopotamiya mədəniyyətləri ilə sıx bağlı olduğunu söyləməyə imkan vermişdir.

R.Munçayevin rəhbərliyi ilə aparılmış Mesopotamiya tədqiqatları bu qədim sivilisasiyanın ənənələrinin Qafqazda yayılması, neolit-tunc dövrlərində Yaxın Şərq-Qafqaz mədəni-iqtisadi əlaqələrinin tarixinin öyrənilməsi işinə böyük töhfələr vermişdir. Bütün bu mədəni-tarixi proseslərdə Azərbaycan abidələrinin xüsusi yeri vardır və bu abidələrlə bağlı elmi problemlər R.Munçayevin əsərlərində ətraflı işıqlandırılmışdır.

İraqda, Tell-Sotto, Kültəpə, Tell-Maqzaliya, Yarımtepə abidələrində R.Munçayevin rəhbərlik etdiyi ekspedisiya tərəfindən uzun illər ərzində aparılan qazıntılar sivilisasiyanın beşiyi sayılan qədim Mesopotamiyanın Neolit və Xalkolit mədəniyyətlərinə aid çox zəngin elmi informasiya bazası yaratmış oldu. Görkəmli alimin rəhbərlik etdiyi sovet ekspedisiyasının Şimali Mesopotamiyanın Neolit dövrünün öyrənilməsi üzrə lider mövqeyə yüksəlməsini Qərbi Avropa alimləri də etiraf edirdilər.

Uzun illər ərzində Suriyada apardığı tədqiqatlar R.Munçayevin elmi fəaliyyətinin böyük bir dövrünü təşkil edir. Buradakı e.ə. IV-III minilliklərə

aid I Tell-Xəznə yaşayış yerində 1988-2010-cu illərin çöl mövsümlərində R.Munçayevin rəhbərliyi ilə aparılmış arxeoloji qazıntılar Rusiya arxeologiya elminin Mesopotamiya tədqiqatları tarixinin ən parlaq səhifələridir. Bu qazıntılarda müxtəlif illərdə 20-yə qədər Rusiya mütəxəssisləri iştirak etmişlər. Tell-Xəznədə aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələrinə dair 2004-cü ildə (R.M.Munçayev, N.Y.Merpert və Ş.N.Əmirovun müəllifliyi ilə) və 2016-cı ildə (R.M.Munçayev və Ş.N.Əmirovun müəllifliyi ilə) nəşr olunmuş iki cildlik “I Tell Xəznə. Şimali-şərqi Suriyada e.ə. IV-III minilliklərə aid dini-inzibati mərkəz” («Телль Хазна I. Культурно-административный центр IV-III тыс. до н.э. в Северо-восточной Сирии») adlı fundamental əsər qeyd edilən minilliklərə aid Şimali Mesopotamiyanın, eyni zamanda Mesopotamiya Qafqaz əlaqələrinin tarixinin öyrənilməsi üçün əvəzedilməz elmi informasiya mənbəyidir.

Azərbaycan arxeologiyası mövzusu R.Munçayevin elmi yaradıcılığında müəyyən yer tutur. Əlbəttə, e.ə. VI-III minilliklərə aid Yaxın Şərq və Qafqazın bir sıra mədəniyyətlərini, bu regionlar arasındakı mədəni-iqtisadi əlaqələrin tarixini Azərbaycan ərazisindəki abidələri cəlb etmədən tam dolğun şəkildə öyrənmək mümkün deyildir. Bu baxımdan Azərbaycanın onlarla arxeoloji abidələri, bu abidələrdən aşkar olunmuş çoxsaylı maddi mədəniyyət qalıqları R.Munçayevin əsərlərində tədqiqatlara cəlb edilmişdir. Keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərinə qədərki qazıntıların nəticələrinin ümumiləşdirildiyi, 1975-ci ildə nəşr olunmuş “Qafqaz tunc dövrü ərəfəsində” adlı əsərində görkəmli alim Azərbaycan abidələri barədə də geniş məlumatlar vermişdir. Həmin abidələrə əvvəllər də çoxsaylı əsərlər həsr edilmişdir. Lakin ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, R.Munçayevin haqqında bəhs edilən monoqrafiyasında təsvirçilikdən daha çox intepretasiya məsələlərinə yer verilmiş, ilk dəfə olaraq Azərbaycanın Neolit-İlk Tunc dövrü arxeoloji abidələrinin Qafqaz-Yaxın Şərq mədəniyyətləri kontekstində təhlili aparılmış, onların bu nəhəng tarixi-mədəni arealda yeri müəyyən edilmişdir.

Ümumiyyətlə, R.Munçayevin elmi yaradıcılığında Azərbaycan abidələrinə çox tez-tez müraciət edilmişdir. Naxçıvan, Qarabağ, Gəncə-Qazax, Muğan, Quba-Xaçmaz bölgələrində yayılmış Neolit-Tunc dövrü mədəniyyətləri R.Munçayevin əsərlərində dəfələrlə işıqlandırılmışdır. Hələ sovet dövründə nüfuzlu nəşr olan Böyük Sovet Ensiklopediyasında R.Munçayevin Azərbaycanın arxeoloji abidələri barədə məqalələri nəşr edilmişdir. O illərdə R.Munçayev tez-tez Azərbaycana elmi ezamiyyətlərə gəlir, burada aparılmış

arxeoloji qazıntıların nəticələri ilə yaxından tanış olur və azərbaycanlı həmkarları ilə birgə elmi məqalələr nəşr etdirirdi.

Özünün ilk vətəni Azərbaycanla sıx bağlı olan R.Munçayev yaşının az olmadığına baxmayaraq təkcə son illər 5 dəfə (2011, 2012, 2013-cü illərdə və 2016-cı ildə iki dəfə) Azərbaycana gəlmiş, burada keçirilən beynəlxalq konfranslarda və digər elmi tədbirlərdə iştirak etmiş, arxeoloji abidələrdə aparılan qazıntılarla yaxından tanış olmuşdur. 2013-cü ildə keçirilən AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun yaradılmasının 20 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransda R.Munçayev Azərbaycan arxeologiya elminin inkişaf tarixinə aid məruzə ilə çıxış etmişdir. Alimin bu çıxışı bir il sonra “Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası” jurnalında (2014, № 1) “Azərbaycan arxeologiyasının tarixinin bəzi səhifələri” (Некоторые страницы истории Азербайджанской археологии) adı ilə nəşr olunmuşdur. R.Munçayev Bakıya 2016-cı ildəki səfəri zamanı “Qarabağın arxeoloji irsi” mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransda iştirak etmiş və Qarabağın arxeoloji tədqiqatlarında görkəmli arxeoloq İdeal Nərimanovun fəaliyyətinə həsr olunmuş məruzə ilə çıxış etmişdir.

Azərbaycanın arxeoloq kadrlarının yetişməsində R.Munçayevin böyük xidmətləri vardır. O, hələ 50-ci illərin sonlarında özünün yaxın dostları olan İdeal Nərimanov, Cabbar Xəlilov və Teymur Bünyadovun Moskvada keçirilən namizədlik dissertasiyalarının müdafiələrində opponentlik etmişdir. Sonralar bu alimlərin hər biri Azərbaycan arxeologiya və etnoqrafiya elmlərində

məktəblər yaratmış görkəmli tədqiqatçılar oldular. 2016-cı ildə isə R.Munçayev bu sətirlərin müəllifinin doktorluq dissertasiyasına opponetlik etmiş, dəyərli elmi tövsiyələr vermişdir. Bundan əlavə, R.Munçayev bir neçə Azərbaycan aliminin dissertasiyalarının elmi rəhbəri olmuşdur. Sovet arxeologiya elmi mühitində böyük nüfuz sahibi olan R.Munçayev Azərbaycandan olan bir sıra milli kadrların dissertasiya müdafiələri proseslərində lüzumsuz bürokratik əngəllərin qarşısının alınmasında, onların elmi dərəcələr almasında yaxından təşkilati dəstək göstərmişdir.

R.Munçayev görkəmli alim olmaqla yanaşı həm də çox bacarıqlı, yorulmaz elm təşkilatçısı olduğunu əməli fəaliyyəti ilə sübut etmişdir. O, 20 ildən artıq bir müddətdə (1968-1991) SSRİ kimi nəhəng bir ölkənin Elmlər Akademiyasının Arxeologiya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini vəzifəsində çalışmışdır. 1991-1994-cü illərdə artıq Rusiya EA-nın Arxeologiya İnstitutunun direktoru vəzifəsini icra etmiş, 1994-2003-cü illərdə isə həmin İnstitutun direktoru vəzifəsində çalışmışdır. R.Munçayev bu vəzifələrdə çalışdığı uzun illər ərzində Sovet-Rusiya arxeologiya elminin inkişafında, tədqiqatların genişlənməsində, elmi kadrların yetişməsində müstəsna xidmətlər göstərmişdir. Eyni zamanda onu qeyd etmək vacibdir ki, İnstituta rəhbərlik etdiyi ağır 90-cı illərdə R.Munçayev bu İnstitutun elmi potensialını qoruyub saxlamağı bacarmışdır.

Dünya şöhrətli arxeoloq R.Munçayev gərgin və məhsuldar elmi fəaliyyətinə görə Rusiya Federasiyasının bir sıra mükafatlarına layiq görülmüşdür. Bunlardan yalnız bəzilərini qeyd etmək yerinə düşər. Belə ki, o, 1998-ci ildə “Dostluq” ordeni, 2005-ci ildə “Kazanın 1000 illiyi xatirəsinə” medalı, 2009-cu ildə “Şərəf” ordeni ilə təltif edilmişdir. R.Munçayev 1982-ci ildə Dağıstan Respublikasının əməkdar elm xadimi, 1989-cu ildə Rusiya Federasiyasının əməkdar elm xadimi, 2008-ci ildə İncuşetiya Respublikasının əməkdar elm xadimi fəxri adlarına layiq görülmüş, 2013-cü ildə isə Çeçenistan Respublikasının Elmlər Akademiyasının fəxri akademiki seçilmişdir. R.Munçayev 1985-ci ildən Almaniya Arxeologiya İnstitutunun müxbir üzvü, 1990-cı ildən isə İtaliyanın Afrika və Şərqi İtaliya İnstitutunun müxbir üzvü olmuşdur.

Görkəmli alim Rauf Munçayevin adı, zəngin elmi irsi beynəlxalq arxeologiya elminin tarixinə əbədi həkk olunmuşdur.

Nəcəf Müseyibli

**AMEA-nın Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya
İnstitutunun şöbə müdiri, tarix elmləri doktoru, professor
necef_museibli@mail.ru**